

Tala, läsa och skriva på romani

LÄROMEDEL I ROMSKA
FÖR ÅRSKURS 7–9

Dialekten polsk romani

Irén Horvatne & Teresa Kwiatkowski

© 2023 Irén Horvatne och Teresa Kwiatkowski, Malmö Romska Idécenter
Materialet är framtaget med stöd från Institutet för språk och folkminnen

Publikationen finns att ladda ner som kostnadsfri PDF från Institutet för språk och folkminnens hemsida: www.isof.se/lar-dig-mer/skolwebben

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	4
Romska språket	5

Kapitel

1. Jag och min familj	5
2. Utbildning och framtiden	20
3. Arbete	26
4. Familjens ekonomi	31
5. Barnkonventionen	42
6. Demokrati	56
7. Vem bestämmer i Sverige?	60
8. Lagar och regler	66
9. Massmedia	71

SO ISY DRE KŠONŠKA

Anglunivorba	4

Kapitelo

1. Me i miry familja	6
2. Vykštaucenio i pšyšlošč	20
3. Buty	26
4. Familjakry ekonomia	31
5. Čhavorengri konvencja	43
6. Demokracja	57
7. Konžondžinel dre Švecja	61
8. Pravy i reguly	66
9. Masmedia	71

Förord

Tala och samtala, läsa och skriva på romani chib. Materialet är tänkt för romska elever i åk 7–9, som har grundläggande kunskaper i romani.

Materialet ska stimulera elevernas intresse för att tala och samtala, läsa och skriva på sitt modersmål. En god läsförmåga på modersmålet stärker läsförmågan även på andra språk och i andra ämnen. I materialet ingår olika teman med elevnära texter i olika genrer, övningar och arbetsuppgifter som ska ge eleverna möjlighet att läsa, analysera och resonera om olika samhällsfrågor och livssituationer. Därigenom ska eleverna ges möjlighet att utveckla sitt språk, sin självkänsla och förståelse för omvärlden.

Tonvikten i materialet är att skapa produktiva aktiviteter som ska ge eleverna möjlighet att utveckla sitt tal- och skriftspråk så att de får tilltro till sin språkförmåga och kan uttrycka sig i olika sammanhang och för skilda syften. Materialet innehåller hörförståelse, läsförståelse, muntlig interaktion och skriftlig produktion av texter i olika genrer, som också ska bidra till att eleverna utvecklar sin förmåga att formulera egna åsikter och tankar och kunna kommunicera både i formella och i informella situationer. Materialet ska ge eleverna förutsättning att utveckla sin kulturella identitet och sin flerspråkighet, utveckla förmågan att använda sitt modersmål som ett medel för sin språkutveckling och sitt lärande samt skapa grund för vidare utbildning.

Materialet kommer att stödja arbetet med revitaliseringen av språket. Genom olika didaktiska och pedagogiska metoder ska materialet ge eleverna möjlighet att lära sig mer romani chib och att använda språket, både i hemmet och ute i samhället. Det får eleverna att utveckla sin flerspråkighet och kan få dem att sträva efter att kunna använda både sitt modersmål och sin svenska när de kommunicerar med andra, beroende på vilken situation de befinner sig i.

Med tanke på digitaliseringen i skolorna är det tänkt att materialet finns i digital form som nedladdningsbar PDF för att bli tillgängligt både för lärare och elever. Det finns också möjlighet att använda materialet i pappersform genom att skriva ut det.

Romska språket

Romani chib är ett språk utan egen nation. Romani chib är ett av Sveriges nationella minoritetsspråk och hör till den indoariska språkgrenen. Romani chib är besläktat med sanskrit från Indien. Språket har ett flertal olika dialekter. Romska alfabetet antogs i samband med den första internationella romska konferensen i London 1971.

Romska alfabetet: A, B, C, Č, ČH, D, DŽ, E, F, G, H, I J, K, KH, L, LJ, M, N, NJ, O, P, PH, R, S, Š, T, TH, U, V, X, Z, Ž

1. JAG OCH MIN FAMILJ

En familj

Familjelivet utspelar sig inom ramen för en familj. En familj kan se ut på olika sätt. Den kan bestå av kärnfamiljen (mamma, pappa barn), en ensamstående förälder med barn, gifta eller sambor utan barn, sambor med bonusbarn och gemensamma barn, samkönade familjer, storfamiljer.

Den romska familjen omfattar, förutom mamma, pappa och barn, även andra familjemedlemmar som kusiner, mostrar, fastrar, farbröder och morbröder och i allra högsta grad far- och morföräldrar.

En familj kan alltså bestå av många medlemmar. För att en familj ska fungera väl är det nödvändigt att det finns kärlek, förståelse och respekt mellan familjemedlemmarna. I familjen blir man bekräftad, sedd och förstådd, samt får stöd, hjälp, uppmuntran osv. Familjen är viktig för personens tillhörighet och identitet.

I Sverige kan man gifta sig som vuxen från 18 års ålder eller så kan man leva tillsammans som sambor. Man kan välja att gifta sig kyrkligt eller borgerligt. I kyrkan är det en präst som viger brudparet. Om man gifter sig borgerligt är det en politiker eller någon annan person som är utsedd av kommunen som vigselförrättare som kan viga paret, ofta i rådhuset.

Att bli sambo betyder att två vuxna lever tillsammans som ett par, utan att vara gifta. Romer lever ofta tillsammans som sambor hela livet, man får barn ihop men väljer ändå att inte gifta sig.

1. ME I MIRY FAMILJA

Jek familja

Familjakro džipen isy važno sarengë kaj isy dre jek familja. Jek familja moginel te vydychol ružnie. Moginel te javel ščihudy familjaty (daj, dat čhavore), jek korkory daj, dat čhavorenca, oženiona albo džide isy khetanes (razem) bez čhavorendy, džide khetanes isy len dodatkova čhavore i lengre čhavore, isy teš jek klučovo familja i bary familja.

Do romani familja isy ščhudy na tylko daj, dat i čhavore, ale i javir isy zaginde te familja adža syr kuzyny, bibia, kaka i naj bardžej papu i mamni. Jek familja moginel te javel ščihudy bute manušendy. Kaj jek familja te moginel te funkejoninel mišto to isy važno kaj pes te kamen, te halon i te respektynen pes dre do familja. Dre jek familja isy pes te javel potvierdžono, zauvažono, vyhalakirdo i te del vsparčo, pomoc i adžia duredyr. Familja isy važno manušeske te leskro pohodženio i identiteto.

Dre Švecja mogines tut te oženinel jako doroslo manuš so isy tuke 18 berš albo mogines te javel khetanes (razem) bez biavesty. Mogines te lel biaf dre khangery albo biaf civilno. Dre khangery isy rašaj kaj del biaf ternenge. A syr les biaf civilno

Uppgift:

2. Fyll i tabellen och skriv ett svar om vad du kommer överens om i din familj, och vad du inte kommer överens om, till exempel: att lyssna på hög musik, att städa efter dig, att somna i tid, att städa akvariet, med mera.

2. Vypelnin te tabela i načhin jek odpoviedž teso tut zgodžines tyre familjasa, i teso tut na zgodžines na pšklad te šunel glošno gila, te spšontynel pal pesty, te sovel pe ciro, te morel akvarium i adžia duredyr.

Medlemmar Džiene	Jag håller med Adžia isy	Jag håller inte med Na nani adžia
Min pappa Myro dat		
Min mamma Myry daj		
Min bror Myro pšal		
Min syster Myry phen		

Familjerna genom historien och idag

Familjer har inte alltid sett likadana ut. De har förändrats genom historien. Kvinnan har i en del samhällen haft huvudrollen i familjen i historiska tider. När kvinnorna är de som bestämmer kallar man det för matriarkat. Då har mamman det största ansvaret för familjen och fattar många viktiga beslut. Men i de flesta samhällen har pappan haft huvudansvaret i familjen och fattat alla viktiga beslut. Det kallas för patriarkat.

Idag delas familjen huvudsakligen in i:

- traditionella familjer
- nutidens (demokratiska) familjer.

I gamla tider, till skillnad från idag, härskade patriarkatet.

Även om det fortfarande finns patriarkala familjer idag, har familjerna oftast förändrats med demokratins utveckling i samhället. I dagens familjer är medlemmarna oftast likställda.

Familja dre historia i dadyves

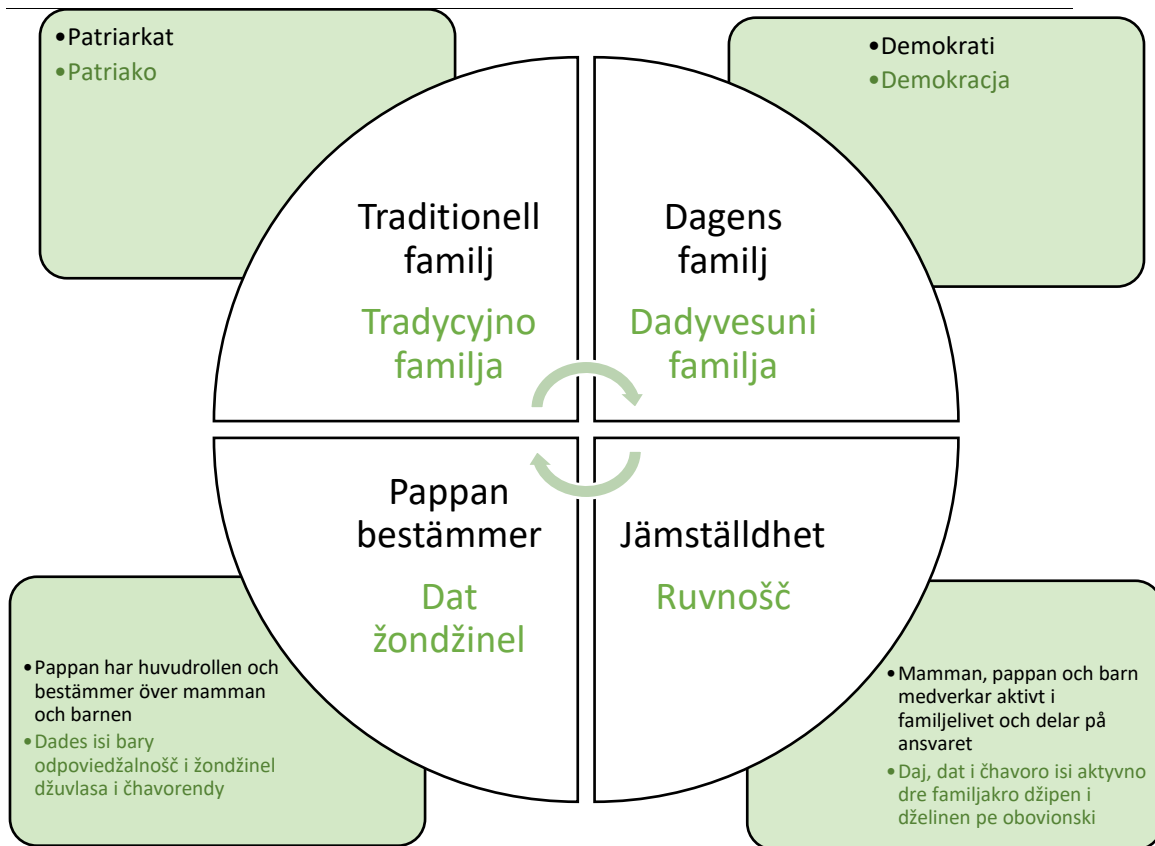
Familja ružnie vydičholys dre ružna ciry. Joj sparuvelys pes andre historia. Džuvlen isys dre niektura spoľečenstvy bary odpoviedžalnošč dre familja te historiakro ciro. Kedy džuvla žondžinenys to pes kharenys jone matriarkati. To ftedy isy te daj bary odpoviedžalnošč pal familjaty joj odphenelys pal važna decyzi. Ale dre but spoľečenstvy dades isys naj baredyr odpoviedžalnošč dre familja I joj odphenelys pal važna decyzi. Jone pes kharenys patriarkato.

Dadyves isy familja podželono dre:

Tradecyjno familja

Te dadyvesatuni (demokratyčno)familja

Dre purano ciro, to naisys syr dadyves, ftedy žondžinenys patriarkati. Navet dadyves isy patriarkati dre niektura familji, to čensto familji sparude pes bo isy demokracja te spoľečenstvo. Dadyves isy čensto familji ruvno traktovana.

Uppgift:

3. Vilket tycker du är bäst, patriarkat, matriarkat eller demokrati i familjen? Varför?

3. So isy tuke naj fededyr, patriakato. Matriakato albo demokracja dre familja? Soske?

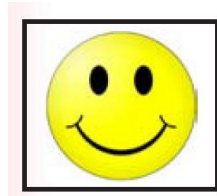
Uppgift:

4. Vilka typer av familjer känner du till?

4. Save ružna typy familjakre tu džines?

Nära familj eller utökad familj

Blisko familja albo bary familja

Det finns olika typer av gemensamt levnadsätt i ett hem eller i en familj: med två föräldrar, med en förälder, med släkt, med adoptivföräldrar eller med andra vårdnadshavare.

Isy ružna typy kaj isys len dokorkoro džipen dre jek kher albo dre jek familja; duje dadenca, jekhe dadesa, semencasa, adoptovne dadenca albo javire dadenca.

Beroende på hur många och vilka medlemmar som bor i en familj kan vi skilja på kärnfamilj och utökad familj.

Den närmaste familjen består av föräldrar och deras barn som de har ansvar för, tar hand om och uppfostrar.

En utökad familj är en familj där flera generationer bor och delar på ansvaret inom familjen.

Zaležnyel kicendy i konesty isy jek familja šchudy to ftedy možna te odružninel naj bliskidyr familja i bary familja.

Do najbliskidyr familja isy šchudy dadendy i lengre čhavorendy kaj len isy odpoviedžalnošč, opieka i te bariakiren len.

Jek baredyr familja isy jek familja kaj but pokoleni isy razem beštle i isy len odpoviedžalnošč dre famlija.

Enföräldersfamilj, alltså när det bara finns en förälder i en familj, har blivit vanligare än förr. I en sådan familj är det bara en förälder som har ansvar för barnen.

Jekhe familjakro džieno, to dova značynel kaj isy jek daj/dat te familja, dava isy kana normalno niš kedyš. Dre dasavi familja to isy tylko jek daj / dat kaj lel odpoviedžalnošč pal čhavorendy.

Uppgift:

5. Skriv in i tabellen ditt födelsedatum, dina föräldrars, farföräldrar, morföräldrars födelsedatum. Börja med farfar och morfar längst ner. (ange ej moster, faster, kusiner, etc).

5. Načhin tyry data kedy javian pesveto, tyre dadengry, papengry data kedy javne pesveto. Načhin papendy dolosty. (napode bibien, kakan, kuzynen, i dža durtedyr).

Födelseår Data urodženia	Medlem Kon isy

Uppgift:

6. Vad betyder orden:

respekt _____

äldre _____

yngre _____

6. So značynen lava:

respekto _____

phuredyr _____

ternedyr _____

Uppgift:

7. Tycker du att det är viktigt att visa respekt för äldre människor? Varför är det viktigt eller inte viktigt att visa respekt för äldre människor?

7. Čy tu mišlines kaj dava isy važno kaj te sykavel respekto phure manuŝenge? Soske isy dava važno albo nani dava važno kaj te sykavel respekto phure manuŝenge?

Uppgift:

8. Hur visar man respekt för äldre människor? Ge exempel.

8. Syr te sykavel respekto phure manuŝenge? De pšyklado.

Uppgift:

9. Pratar du om olika saker med äldre människor och yngre människor?

9. Rakires tu pal ružna žečy phure manuŝenca i terne manuŝenca?

Uppgift:

10. Vem visar du respekt? Mamma? Pappa? Lärare? Kompisar? Någon annan?

10. Koneske tu sykaves respekto? Dake? Dadeske? Naučičeloske? Kolegenge?

Čy varykoneske javireske?

Text

Utdrag ur dramat ” Den rike pappan Teodos” skrivet av Vasil Iljoski.

... Teodos till sin fru: Borsta min kavaj igen, Parskeva, jag ska till krogen med vänner!

Frun: Javisst!

Och hon borstar av kavajen.

Teodos: Se till att du blir klar snabbt med maten (burek) och kom med den i tid!

Frun: Ja, ja, men jag ville ...

Teodos: Jag vet att du ... Men jag vill inte veta ...

Frun: Jag ber dig, Teodos! Flickan har inga brister, men på grund av din envishet vill du inte se det.

Teodos: Inte en brist, men hundra. Först och främst namnet. Det är ett bondenamn hon har, Stojanka.

Frun: Namnet har hon fått från gudfadern!

Teodos: Och sedan?

Frun: Hon är lite fattig, men vacker och duktig.

Teodos: Ja, men hon är ändå från en bondefamilj. Hon ska inte komma in i vårt hus. Jag kan inte prata mer nu, jag har mycket att göra.

Frun: Men Teodos! Hennes mamma kommer snart.

Teodos: Inga men!

Frun: Jag ber dig för vår sons skull. Som mamma vill jag att han ska hitta en bra flicka och ...

Texto

Vylino jekhe dramatosť” Do barvalo dat Teodos”napisydža Vasil Iljoski.

... Teodos te peskry romni: Očyščin myry marynarka odnova, Parskeva, me som te džial ke kirčima myre kolegenca! Romni: mišto!

I joj čyščinel marynarka.

Teodos: Ker adža kaj tekeres sygo haben (burek) i jaf lesa pe ciro!

Romni: Me tut mangaf, Teodos! Čha nani vada, ale tu kaj san dasavo uparto to nakames te dykhel čhi.

Teodos: Na jek vada, ale šiel. Popierše lakro laf. Dava isy gavytko laf kaj la isy, Stojanka.

Romni: Laf dyja lake lakro kšesno dat!

Teodos: To so?

Romni: Joj isy kuty čorory, ale šiukar i lači.

Teodos: No, ale i adža joj isy gavytke semencaty. Joj najavela ke jamaro kher. Me namoginaf te rakirel kana, man isy but te kerel!

Romni: Ale Teodos! Lakry daj zaras isy te javel.

Teodos: Žadno ale!

Romni: Me mangaf tut ker dava jamare čhaveske. Adžia syr každo daj kamel te rakhel lače čha i

Familjen och samhället

Familja i společenstvo

Föräldrarnas roll

Familjen har stor betydelse för hur ett barn utvecklas och mår. Hur barnet kommer att må som vuxen kan ofta bero på sättet familjen lever på, på föräldrarnas uppförande, om barnet kan känna sig tryggt och hur det uppfostras.

Föräldrarna har ett ansvar för att barnen och andra medlemmar i familjen har det de behöver: ett bra boende, hälsosam mat, kläder för alla väderlekar och andra saker som behövs.

I familjen lär sig barnen hur en familj fungerar och vilket ansvar och vilka skyldigheter var och en har.

Dadengry rola

Familja isy baro značenie syr jek čavoro pes rozvininel i syr pes čuinel. Syr čavoro pes čuinel jako doroslo dova čensto zalezinel syr do familja isy džidy, syr pes dada zahovinen, čy do čavoro pes čuinel pevno i syr isy hovano.

Daden isy jek odpoviedžalnošč kaj čhavoren i javiren dre semenca isy dova so počhebinen: jek kher, lačo haben, fliki pe odpoviednio pogoda i javir počhebna žečy.

Dre familja syklon čhavore syr familja funkcjoninel i savi odpoviedžalnošč i obovionski te sare isy.

Ansvar – Roll

Varje medlem i familjen har sina rättigheter men också skyldigheter, både vårdnadshavaren och barnen. För barnet gäller nästan samma regler som för resten av familjemedlemmarna.

Alla medlemmar i familjen har rätt att använda sakerna i hemmet men också skyldighet att sköta om dem. Alla familjemedlemmar har ansvar för vardagssysslor och alla behöver hjälpas åt att städa och sköta om hemmet.

Vårdnadshavare är skyldiga att skaffa boende för familjen, köpa mat, kläder och andra nödvändiga saker till hemmet, som till exempel möbler, samt visa respekt och ge kärlek.

Barnen behöver ge kärlek tillbaka till sina föräldrar och vårdnadshavare och visa respekt.

Odpovedžalnošč – Rola

Saren dre familja isy pravy ale i teš obovionski, džasyr daden i čhavoren. Čhavoren isy pravie dosama zasady syr cele familja. Saren dre familja isy pravo kaj te uživinen žečy kaj isy len dre kher ale i teš obovionsko kaj te uvažinel i tena niščinel len. Saren isy dre familja odpovedžalnošč kaj te pomoginel jek jekheske ružne žečenca te spšontynel i te zalel pes kheresa.

Dadena isy odphendle kaj te javel kher familja, te kinel haben, fliki i javir počhebna žečy te kher, adža syr mebly, i te sykavel respekto i te kamen pes. Čhavore teš isy te kamen peskre daden i dolen kaj len hovinen i te sykavel lenge respekto.

Uppgift:

12. Vad har du för ansvar i hemmet?

12. Savo isy tut odpovedžalnošč dre kher?

2. UTBILDNING FÖR FRAMTIDEN

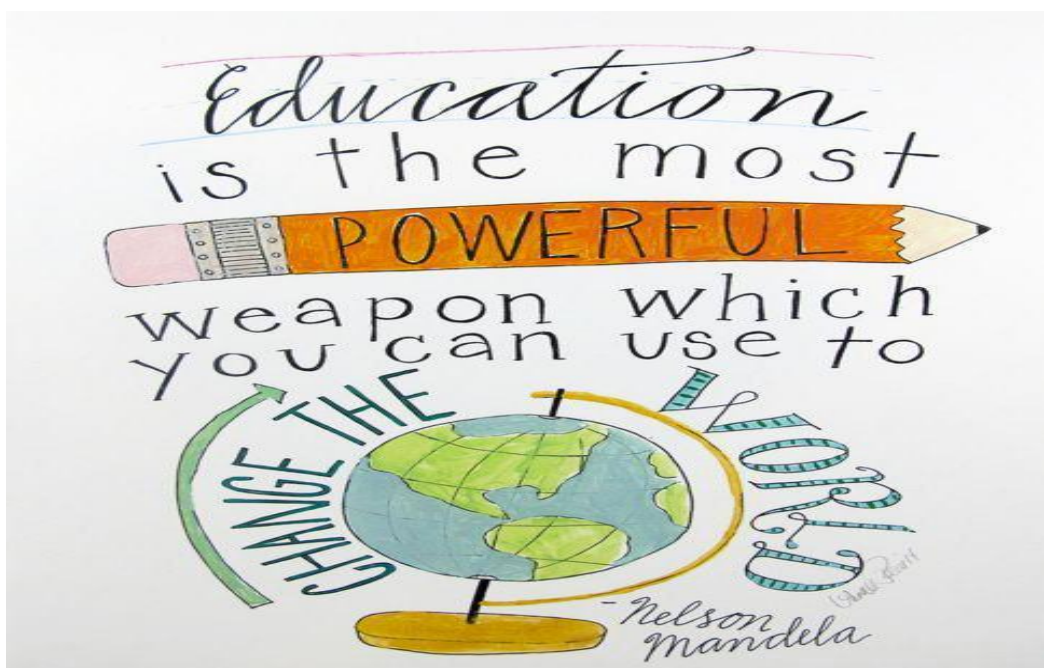
Kanske frågar du dig varför du ska gå i skolan? Att gå i skolan är både en rättighet och en skyldighet. I Sverige har vi skolplikt upp till 16 års ålder. Det betyder att ingen får sluta skolan tidigare. Efter grundskolan har alla elever rätt att utbilda sig vidare på gymnasiet. Men det är inte alltid lätt att välja gymnasium efter grundskolan. Gymnasiet är en viktig väg till arbetslivet. Skolan är en viktig del av alla elevers liv, det är skolans uppdrag att förbereda eleverna för att leva och verka i samhället.

Studie- och yrkesvägledaren är den som ska informera och vägleda eleverna inför den fortsatta utbildningen och yrkesinriktningen.

2. VYKŠTALCENIO TE PŠYŠLOŠČ

Može myšlines tuke soske san te pirel dre škola? Kaj te pirel dre škola isy pravo obovionsko. Dre Švecja isy obovionsko te pirel dre škola te 16 berš. Dava značynel kaj nikon na moginel te skončynel škola sygedyr. Pošli podstavovo škola isy sare čhavoren pravo te džal duredyr te gimnazium. Ale dava nani latvo te vykendel gimnazium pošli podstavovo škola. Gimnazium isy važno te buty. Škola isy važno čenšč te čhavorengro džipen, dava isy školakro obovionsko kaj te pšegotovinel čhavoren kaj te džinen syr te džidžol i pes te zahovinel dre společenstvo.

Studie- i yrkesvägledaren jof isy te del informacija i te sykavel drom čhiavorengre te dalšo lengro vykštalcenio i savo kamen zavodo.

Uppgift:

1. Ordspråket "Utbildning är det mest effektiva vapnet för att förändra världen":

Vad tänker ni kring det? Vad menas med det? Håller ni med?

1. Pšyslovie"Vykštalcenio isy do najvažnedyr i efektyvno bron kaj te sparuvet sveto"

So tume mišlinen pal dava? So dava značynel? Zgodžines tut dalesa?

Uppgift:

2. Är utbildning viktigt? Varför/varför inte?

2. Isy vykštalcenio važno? Soske/soske na?

Uppgift:

5. Tänk på dessa frågor innan du väljer gymnasial utbildning!

* Vad ska jag välja?

* Hur ska jag tänka?

*Hur är jag? Svara och motivera ditt svar!

- Gillar jag språk?

- Gillar jag matematik och naturvetenskap?

- Gillar jag samhällskunskap?

- Är jag konstnärlig eller gillar musik?

5. Pomyšlin pe dale pytani zanim tu vykendesa gymnazium!

* So me som te vykedel?

* Syr me som te myšlinelel?

Savo me som? Odphen i načhin tyry odpovieč!

* Lubinaf me čhib?

* Lubinaf me matematyka i nauka pal pšyroda?

* Lubinaf me nauka spoločno?

* Som me artystyčno albo muzykalno?

Uppgift:

6. Vad är jag intresserad av?

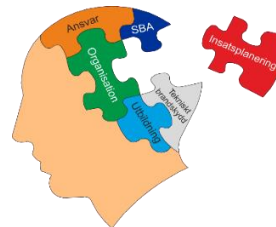
6. Sosa me som zaintresovano?

Uppgift:

7. Vad är jag bra på?

7. Teso me som lačho?

Uppgift:

8. Vad är jag nyfiken på?

8. So man čekavinel?

3. ARBETE

Vi människor arbetar för att få mat, kläder och att ha någonstans att bo. Det har vi alltid behövt göra för att överleva. För vårt arbete får vi lön. Pengarna använder vi sedan till att köpa saker som vi behöver. Genom arbetet hjälper vi varandra i samhället, som till exempel läkaren som tar hand om de sjuka, fabriksarbetaren som tillverkar de saker som vi behöver. Alla som arbetar betalar in skatt till staten. Skattepengarna används till den offentliga verksamheten, alltså till skolor, vägar, sjukhus och mycket mera.

I skolan kan du förbereda dig för det som du vill göra när du blir vuxen. Om du till exempel vill jobba utomlands är det viktigt att du lär dig engelska så bra som möjligt. Det bästa du kan göra är att lära dig alla skolämnena så bra du kan, då har du en bra chans till att skaffa dig den utbildning och det jobb du sedan vill ha.

3. BUTY

Jame manuša keras buty 'kaj te javel jamen haben, fliki i kaj te bešas. Dava od davna jame keras kaj te moginas te pšedžidžol. Pal jamary buty doresas vyplata. Love kaj doresas to užyvinas pe ružna žečy kaj isy jamenge počhebna. So keras buty to adžia pomoginas jame jamenge te společenstvo, adžia syr napšyklad doktory kaj pes zalen nasvalenca, pracovníki kaj keren do žečy kaj isy jamenge počhebna . Sare kaj keren buty to preskiren jone skato te panstvo. Skatoskre love isy užyvana te publična džalalnošči adžia syr školy, droma,špitali.

Te škola tu syklos so kamesa te kerel syr javesa doroslo. So tu napšyklad kamesa te kerel buty dre javir them to isy važno te syklos angelsko čhib . I važno isy kaj saro so syklakiren tut dre škola kaj mišto te syklos, to ftedy isy tut šansa te keres do vykštalcenio i do buty savi tu kames.

Olika yrken

Ružna bučia

<https://arbetsformedlingen.se/platsbanken/>

lärare naučičelo	rörmokare hydrauliko	bilmekaniker mehaniko
snickare stolažo	jordbruksarbetare rolniko	målare malažo
frisör friziero	kock kuhažo	musiker muzikanto
företagare předšiembiorca	svetsare spavačo	fotbollspelare pilkazo
gruvarbetare gurniko	läkare dohtoro sjuksköterska pielengniarka	artist artysta

sportsimmare sportovo plyvako	kontorsjobb biurovo buty	domstol – domare sondo – sendžia
banktjänsteman bankero	mäklare maklero	brandman stražako
brevbärare listonošo	polis helado	pilot piloto

Uppgift:

1. Försök att med hjälp platsbanken på Internet (www.ams.se) ta reda på var i landet den sortens arbeten finns som du skulle vilja arbeta med i framtiden.

1. Sbrubin te lel pomoc pe platsbanken pe Interneto (www.ams.se) dyk kaj dre them isy do buty kaj tu kamdžanby te kerel te pšyšlošč.

Uppgift:

2. Vad menas med utbildningskrav i en platsannons?

2. So značynel vykštalcenioskro vymaganio dre jek štetytko anonso?

Uppgift:

3. Hur kan en person som är arbetslös känna sig?

3. Syr jek manuš moginel pes te čuinel kaj nani les buty?

Uppgift:

4. Skriv ner hur du tror att ditt liv ser ut om tio år. Du kan tänka på att ange sådana saker som utbildning, arbete, boende och familj.

4. Načhin syr tu myšlines kaj tyro džipen vydyčhola pal deš berš? Tu mogines te načhinel pal žečy adžia syr vykštalcenio, buty, kher i familja.

4. FAMILJENS EKONOMI

Människorna måste arbeta för att få lön och ha pengar. För att samhället ska fungera måste vi betala vissa saker gemensamt, till exempel gator, vägar, vård och utbildning.

Människorna som arbetar i Sverige betalar ungefär en tredjedel av det de tjänar i skatt (avgift som man betalar till staten). Ju mer man tjänar, desto mer betalar man i skatt. Alla människor har samma rätt att använda det som skatten används till:

Utbildning (förskola, skola, universitet)

Vård (sjukvård, tandvård, hemtjänst – det vill säga hjälp till sjuka och äldre människor)

Infrastruktur (gator, vägar, järnvägar, vatten)

Idrott (idrottsplatser, sporthallar, simhallar)

Kollektivtrafik (bussar och tåg)

Samhällsskydd (polis, militär, brandkår)

Kultur (museer, bibliotek)

4. FAMILJAKRY EKONOMIA

Manuša mušinen te kerel buty kaj te doresen vyplata i te javel len love. Kaj společenstvo te moginel te funkcjoninel to jame mušinas te preskirel niektura žečy khetanes, adžia syr pal ulica, droma, opieka i škola.

Manuša kaj keren buča dre Švecja preskiren jedna čečia dova so zahtylen te skato(love kaj preskires panstvoske). Syr but zahtyles, to butyr preskires te skato. Saren manušen isy do samo pravo kaj te kožystynel dolesty peso skato isy pšeznačono:

Vykštalcenio (pšeckolo, škola, universyteto)

Opieka (špitalo, dentysta, opieka phurenge, dava isy kon nasvalo i phuro)

Infrastruktura (ulicy, droma, šyny kolejova, pania)

Sporty (sportova štety, sportova haly, baseny)

Transporto kolektyvno (autobusy, počongi)

Kaj rakhen společnošč (helade, vojsko, straš požarno)

Kultura (muzeum, bibloteka)

Uppgift:

1. Är det viktigt att prata om pengar? Vad tycker du?

1. Čy isy važno kaj te rakirel pal love? So tu mišlines?

Uppgift:

2. Hur känner du när du tänker på dina pengar? Stress, glädje eller något annat?

2. So tu čuines kiedy mišlines pal tyre love? Streso, zadovolnienio albo soš javir?

Uppgift:

3. Vad betyder orden?

3. So značynen da lava?

inkomst

dohodo _____

utgift

vydatko _____

skatt

skato _____

Uppgift:

4. Vad är en räkning eller faktura?

4. So isy jek rahunko albo faktura?

Uppgift:

5. Hur kan du spara pengar?

5. Syr mogines tu te oščendžinel love?

Uppgift:

6. Hur mycket tror du att du betalar för godis, kläder och nöjen varje månad?

6. Syr but tu myšlines kaj tu preskires pal cukerki, fliki i rozryfka so čhon?

Uppgift:

7. Vilka är dina bästa tips för att handla smart?

7. Save isy tyre lačhe pomysly kaj te kines tanio?

Uppgift:

8. Har du någon gång köpt något onödigt?

8. Kindžan tu kiedyš variso kaj naisys počebno?

Pengarna ska räcka till att betala vår bostad.
Pengarna skall räcka till mat och andra varor som vi behöver hemma.
Det ska räcka till telefonabonnemang och internet.

El, vatten och sopavgifter kostar också pengar.
Vi behöver köpa skor och kläder.

Varje månad måste vi betala avgifter för förskola och fritids.
Busskort, bensin och olika resor kostar oss också.
Även olika aktiviteter kostar, som till exempel fotbollsträning, simning eller kör.

Om vi blir sjuka får vi betala besöksavgift hos läkaren och vi måste kanske köpa medicin.

Vi måste tänka på att ha olika försäkringar, till exempel bilförsäkring, hemförsäkring och olycksfallsförsäkring.

Love isy te vystarčynen kaj te preskiras jamaro kher.
Love isy te vystarčynen pe haben i javir žečy kaj isy počhebna khere.
Isy te vysterčynen pe telefonoskro abonemento i interneto.

Pronto, pani i šmieči teš keren love.
Jame mušinas te kinel tyraha i fliki.

So čhon mušinas te preskirel pal pšyčkolo i fritis.
Karta autobusovo, benzyna ružna podružy teš keren love.
Navet ružna aktivitety keren love, adžia syr pilka, plyvanio albo te bagel.

Syr sam nasvale to mušinas te preskirel dohtoros i teš pal draba.
Mušinas te preskirel ružna ubespiečeni adžia syr pal vurdnen, pal kher, so pes tuke moginel tekerel.

Oj, vad många saker
din lön ska räcka till!

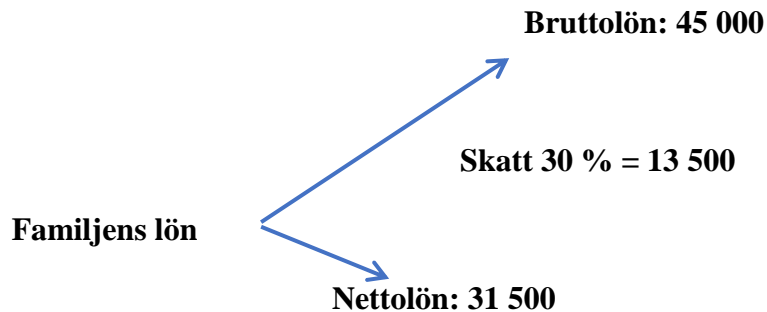
Oj, syr pe but žečy
isy tyry vyplata te
starčynel!

Familjens pengar ska räcka till mycket. Föräldrarna är inte skyldiga att ge vecko- eller månadspeng till sina barn, även om de ofta gör det. Ungefär så här fördelar sig utgifterna för en familj med två barn:

Familjakre love isy te starčynel te but žečy. Dada nani odgoviedžalna kaj te den so kurko albo so čhon love peskre čhavorenge, ale jone čensto i adžia lenge den. Adžia isy rozdželona vydatki te jek familja duje čhavorenca:

En familj med två vuxna och två barn

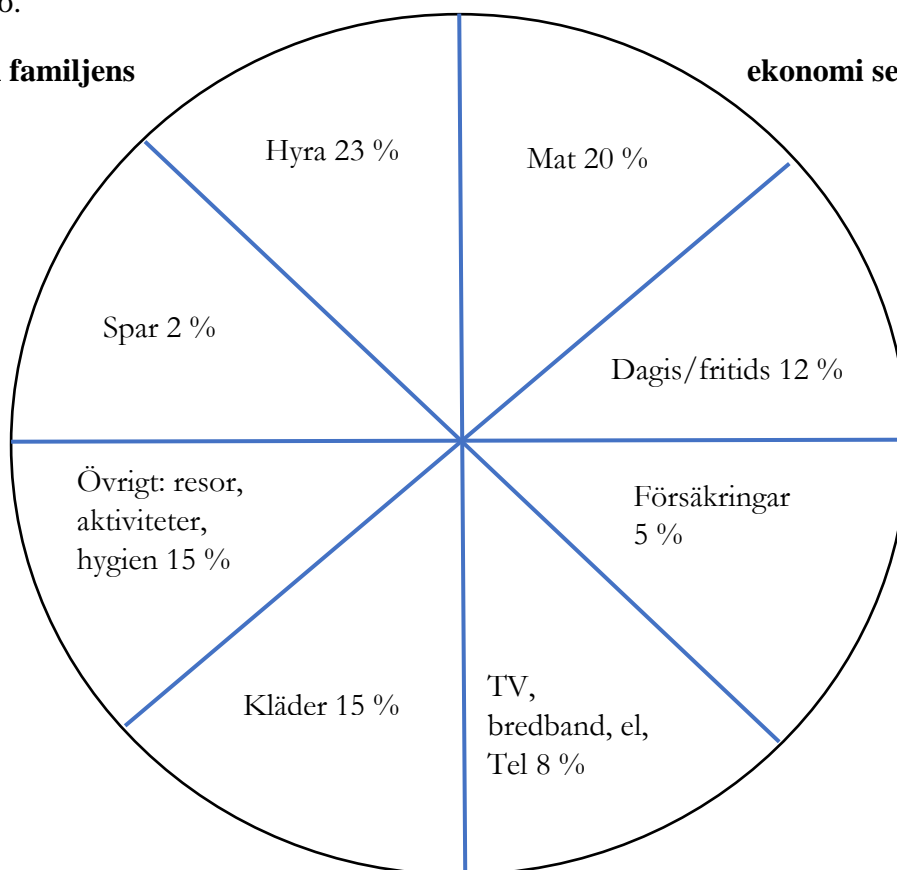
Jek familja duj dorosla i duj čhavore

Bruttolön kallas lönen innan skatten är betald, nettolönen är det som blir kvar och som sätts in på ens konto.

Så här kan familjens

ekonomi se ut:

Tyry vlasno ekonomia

10. Jame udas kaj tu san doroslo i beštlo dre tyro kher. Dyk kicy mnieviencej každo žeč kerel.

Le te pomoc pšyklado adaj pe dolo i ker tyry vlasno ekonomia pe jek kurko albo pe jek čhon.

Vypelnin tyre dohody i tyre vydatki.

Čhine tuke soš love tel konco kurko albo te konco čhon?

Albo san tu pe minuso?

So čhine tuke love, to syr san len te zaoščendžinel?

So san tu pe minus, to peso mogines tu te zaoščendžinel te najbliskedyr kurko albo čhon?

Inkomster

Dohodo

Lön

Vyplata: _____

Bidrag

Socialo: _____

Totala inkomster

Celo dohodo = _____

Utgifter

Vydatki

Hyra

Kher: _____

Mat

Haben: _____

Telefon

Telefono: _____

El

Pronto: _____

Internet

Interneto: _____

Hemförsäkring

Kherytko ubespiečenio: _____

Busskort

Autobusovo karta: _____

Övriga kostnader (till exempel kläder eller tandläkaren

Javir vydatki(napšyklad fliki albo dentysta)): _____

Totala utgifter

Sare vydatki = _____

Ta dina totala inkomster minus dina utgifter så ser du hur mycket pengar du har kvar.

Le tyre sare dohody odgin tyre vydatki to ftedy dykhesa kicy love čhen tuke.

5. BARNKONVENTIONEN

Barnkonventionen

Vad är barnkonventionen?

FN:s konvention om barnets rättigheter kallas för barnkonventionen. Alla människor som är under 18 år är barn.

Alla barn är lika mycket värda och har samma rättigheter. Ingen får diskrimineras.

Vid alla beslut som rör barn ska man i första hand tänka på vad som

bedöms vara bäst för barnet. Barnkonventionen är ett rättsligt bindande internationellt avtal som slår fast att barn är individer med egna rättigheter, inte föräldrars eller andra vuxnas ägodelar.

Alla barns rättigheter fastställs i barnkonventionen. Nästan alla länder i världen har skrivit under konventionen och har därmed lovat att göra sitt yttersta för att barns rättigheter ska respekteras. Det gäller regeringar, poliser, domstolar, lärare, dina föräldrar – ja alla, alla vuxna över hela världen.

Alla länder runt om i världen utom USA har godkänt och förbundit sig att följa barnkonventionen.

Barnkonventionen innehåller en lång rad rättigheter som gäller för varje barn i hela världen. UNICEF står upp för barnens rättigheter.

5. ČHAVORENGRY KONVENCJA

So isy čhavorengry konvencja?

FN:s konvencja pal čhavorengre pravý kharel pes čhavorengry konvencja.

Sare čhavore kaj isy ponižej 18 berš to isy čhavore.

Sare čhavoren isy do samo vartošč i isy len do sama pravý . Nikon na moginel te javel diskriminovano.

Te sare decyzi kaj dotyčynen čhavoren to isy pes te dykhel so isy naj fedyr čhavorengre.

Čhavorengry konvencja isy jek pravnie začudo internacionalno umova kaj čhavore isy individualne vlasne pravenca, na dadengre ani javire dorosle manušengry vlasnošč.

Sare čhavorengre pravý isy učihude te čhavorengry konvencja. Pravie sare thema dre sveto podpisyndle do konvencja i obiecýndle kaj saro kerena kaj čhavoren pravý isy te javen respektovana. Dava dotyčynel regeringo, heladen, sondy, naučýčelen, tyre daden – i saren, sare doroslunen pe celo sveto.

Sare thema pe sveto tylko na USA pšydžindzia kaj pes te rykirel čhavorengre konvencja.

Čhavorengry konvencja te laty isy but pravý kaj dotyčynel každe čhavores dre celo sveto.

UNICEF spierinel čhavorengro pravo.

Uppgift:

1. Vad tycker du? Vad behöver ett barn för att få en trygg uppväxt?

1. So tu myšlines? So isy počhebno jekhe čhavoreske kaj te javel les lačho džečinstvo?

Alla barns rättigheter

Barnkonventionen är en samling bestämmelser som nästan alla länder i världen har kommit överens om. Det handlar om din rätt till utbildning, boende, hälsa, familj, att få uttrycka dina åsikter och mycket mer.

Men också din rätt att skyddas från våld, övergrepp och att bli utnyttjad. Oavsett vem du är eller var i världen du bor. Det betyder att du också har de här rättigheterna. Därför är det bra att du känner till vilka de är.

Barnkonventionen är uppdelad i 54 bestämmelser eller artiklar. Vi kommer att arbeta med några av dem.

Sare čhavorengru pravu

Čhavorengru konvencija isy jek decyzia kaj pravie sare thema dre sveto ustalindle syr isy te javel. Dava isy pal tyro vykštalcenio, kher, sastipen, familja, te phenes tyro zdanio i adžia duredyr.

Teš tyro pravo kaj te hroninel tut kaj nikon te namarel tut, i te navykožystynel tut. Nani važno kontusan ani kaj dre sveto san tu beštlo. Dava značynel kaj tut teš isy dale pravu . Pal dava isy važno kaj tulen te džines.

Čhavorengru konvencija isy podželono dre 54 artykuly

Jame dykhasam save jone isy.

Uppgift:

2. Läs barnkonventionen på <https://unicef.se/barnkonventionen>, och skriv tre rättigheter du har som barn.

2. Čytyn čhavorengru konvencija pe <https://unicef.se/barnkonventionen>, i napisyn tryn pravu kaj tut isy jako čhavores.

STOP RACISM

Artikel 2 – Förbud mot diskriminering
Alla barn är lika mycket värda och har samma rättigheter.
Ingen får diskrimineras.

Artykulo 2-Zabroniono diskriminacija
Sare čhavoren isy ruvna i isy len dokorkore pravý.
Nikon na moginel te čhel diskriminovano.

Uppgift:

3. Har du varit utsatt för diskriminering? Kan du beskriva vad som hände?
Diskriminering kan till exempel vara när du är orättvist behandlad i skolan eller på jobbet.

3. Čy tu sanys kiedyš diskriminovano? Mogines te opisynel so pes kerdzia?
Diskriminacija moginel napšklad te javel so čhijan hytja traktovano dre škola albo dre buty.

Artikel 3 – Barnets bästa

Vid alla beslut som rör barn ska i första hand beaktas vad som bedöms vara barnets bästa.

Artykulo 3 – čhavorenge najfededyr

Te sare decyzi kaj dotycynen čhavoren to pieršo isy pes tedykhel so isy najfededyr čhavorenge.

Uppgift:

4. Nämn tre saker som kan vara barnets bästa!

4. Pode tryn žečy kaj moginen te javen najfededyr čhavorenge!

Artikel 6 – Rätt till liv, överlevnad och utveckling

Barn har rätt till liv, överlevnad och utveckling.

Artykulo 6 – Pravo te džipen te pšedžidžol i te rozvininel pes

Čhavoren isy pravo te džipen te pšedžidžol i te rozvininel pes.

Uppgift:

5. Hur har barn det i krigsdrabbade länder?

5. Syr isy čhavorenge te do thema kaj isy vojna?

Maria
Peter
Magdalena
Oskar

Artikel 7 – Rätt till namn och medborgarskap

Barn har rätt till ett eget namn och ett medborgarskap. Barnet har rätt, så långt det är möjligt, att få veta vilka dess föräldrar är och få deras omvårdnad.

Artykulo 7 – Pravo te laf i obyvatelstvo

Čhavoren isy pravo te jek laf i obyvatelstvo.
Čhavoren isy pravo kaj te džinen kon isy lengre dada i te javel len lengry opieka.

Uppgift:

6. Kan ett barn få vilket namn som helst? Vad tycker du? Motivera!

6. Moginel jek čhavoro te doresel každo laf? So tu myšlines? Phen!

Artikel 12 – Rätt att bli lyssnad på

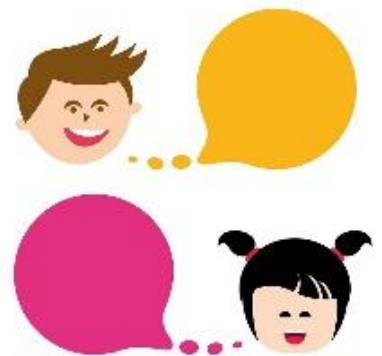
Barn har rätt att uttrycka sin mening och höras i alla frågor som rör barnet. Hänsyn ska tas till barnets åsikter, utifrån barnets ålder och mognad.

Artykulo 12 – Pravo kaj te javel vyšundlo

Čhavoren isy pravo kaj pes
te vyphenen pal peskre pravý

dre sare pytani kaj dotyčynen čhavoren.

Te šunel pe čhavorngre počheby, zaležy kicy isy lenge berš i čy isy
dožžala te do peskre pravý.

Uppgift:

7. När är det viktigt för barn att de blir hörda?

7. Kedy isy važno kaj te šunel pes pe čhavorendy?

Artikel 13 – Rätt att uttrycka sina åsikter

Barn har rätt till yttrandefrihet; att tänka, tycka och uttrycka sina åsikter, med respekt för andra personers rättigheter.

Artykulo 13 – Pravo kaj te phenel peskre poglondy

Čhavoren isy pravo kaj te vyphenen pes, te myšlinen korkore, i te phenen peskre poglondy, i te javen respektovana javire manušengre pravosa.

Uppgift:

8. Vilka åsikter är viktiga enligt dig?

8. Save poglondy isy važna vedlug tuty?

Artikel 14 – Rätt till religionsfrihet

Barn har rätt att utöva vilken religion de vill, eller ingen alls.

Artykulo 14 – Pravo te religiakry volnošč

Čhavoren isy pravo te javel len savi religia kamen, albo žadno.

Uppgift:

9. Vem bestämmer vilken religion ett barn ska ha? Har barnen rätt att säga emot?

9. Kon žondžinel savy religia isy te javel te jek čhavoro? Čy isy čhavores pravo te odphenel?

Artikel 16 – Rätt till privatliv

Barn har rätt till ett privatliv.

Artykulo 16 – pravo te privatno džipen

Čhavoren isy pravo te privatno džipen.

Uppgift:

10. Vad menas med privatliv?

10. So značynel privatno džipen?

Artikel 17 – Rätt till information

Barn har rätt att få tillgång till information via till exempel internet, radio och tv. Staten ska uppmuntra att det skapas material som är av värde för barn och som inte är skadligt.

Artykulo 17 – Pravo te informacija

Čhavoren isy pravo te informacija napšyklad te interneto, radio i tv.

Panstvo isy te zahenčinel kaj te javel materjalo kaj isy lačo čhavorenge škodljivo.

a na

Uppgift:

11. Falskt eller sant: kan man få daglig information via dessa media?

11. Načačo albo čačo : čy možna te doresel informacija pal dava mediaty?

Information Informacija	Falsk Načačo	Sant Čačo
Tidning Gazeta		
Bok Kšonška		
radio Radio		
Tv Tv		
Instagram Instagram		
Reklam Reklama		
Facebook Facebook		
TikTok TikTok		
Dator Data		
kalender Kalender		

Artikel 19 – Skydd mot våld

Barn ska skyddas mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, inklusive sexuella övergrepp.

Artykulo19 – Ohrona te načhel mardo

Čhavore isy te javen hroniona i nani frej len te vykožystynel fizyčnie ani pshyčnie i tejaven marde uškodžona albo pe javir sposobo vykožystana

Uppgift:

12. Var kan man vända sig om det förekommer våld mot ett barn?

12. Kaj mogines te zrišol so kerel pes čhavoreshke kšyvda?

Artikel 22 – Barn på flykt

Barn på flykt har rätt till skydd, och hjälp att spåra och hitta sina föräldrar eller andra familjemedlemmar.

Artykulo 22 – Čhavore kaj isy emigranty

Čhavore kaj isy emigranty isy len pravo te pomoc, shronienio te odrakhel peskre daden i javiren semencen.

Uppgift:

13. Varför kan barn vara på flykt?

13. Soske čhavore moginen te javen emigranty?

Artikel 23 – Barn med funktionsnedsättning

Barn med funktionsnedsättning har rätt till ett fullvärdigt och anständigt liv samt hjälp att aktivt delta i samhället.

Artykulo23 – Čavore kaj isy kaleki

Čavore kaj isy kaleki len isy pravo te jek lačo i odpovednio džipen i kaj te moginen aktivnie te len udžalo te společenstvo.

Uppgift:

14. Hur kan en vuxen hjälpa ett barn med funktionsnedsättning?

14. Syr moginel jek doroslo manuš te pomoginel čavoreske kaj isy kaleka?

Artikel 24 – Rätt till hälsa

Barn har rätt till bästa möjliga hälsa, tillgång till hälso- och sjukvård samt till rehabilitering. Traditionella sedvänjor som är skadliga för barns hälsa ska avskaffas.

Artykulo 24 – Pravo te sastypen

Čhavoren isy pravo te najfedyr sastypnytko opieka, te špitalo i te rehabilitacija. Tradcijno lečenio kaj isy škodljivo povino te javel zabroniono.

Uppgift:

15. Vad menas med hälsa?

15. So značynel sastypen?

Artikel 26 – Rätt till socialt och ekonomiskt stöd

Barn har rätt till social trygghet samt till statligt stöd, ifall föräldrar eller annan vårdnadshavare saknar tillräckliga resurser.

Artykulo 26 – Pravo te socialno i ekonomično pomoc

Čhavoren isy pravo te socialno i te panstvovo pomoc so daden albo dolen manušen kaj pes opiekinen lenca nani love.

Uppgift:

16. Vad menas med trygghet?

16. So značynel zapevnienio?

Artikel 27 – Rätt till bostad, kläder och mat

Barn har rätt till skälig levnadsstandard, till exempel bostad, kläder och mat.

Artykulo 27 – Pravo te kher, fliki i haben

Čhavoren isy pravo te lače varunki džipnacre, napšyklad kher, fliki i haben.

Uppgift:

17. Tror du att alla barn har bostad, mat och kläder? Motivera ditt svar!

17. Myšlines tu kaj saren čhavoren isy kher, haben i fliki? Odphen pe pytanio!

Artikel 28 – Rätt till utbildning

Barn har rätt till utbildning. Grundskolan ska vara obligatorisk, kostnadsfri och tillgänglig för alla.

Artykulo 28 – Pravo te škola

Čhavoren isy pravo te škola. Škola podstavovo isy obovionskovo, pal darmo i dostempno sareng.

Uppgift:

18. Är det så här i Sverige som det står i artikeln 28? Motivera ditt svar!

18. Čy isy džia dre Švecja syr isy dre da artikulo 28? Opisy tyry odpoviedž!

Artikel 29 – Utbildningens mål

Skolan ska hjälpa barnet att utvecklas och lära barnet om mänskliga rättigheter.

Artykulo 29 – Školakro celo

Škola isy te pomoginel čhavoreng kaj pes te rozvininen i te syklakirel čhavoren pal manužitka pravy.

Uppgift:

19. Får ni information i skolan om mänskliga rättigheter? Om ja, på vilket sätt?

19. Doresen tume informacija dre škola pal manužitka pravy? So adžia to syr?

Artikel 30 – Minoriteters rätt till sin kultur, språk och religion

Barn som tillhör etniska, religiösa eller språkliga minoriteter, eller som tillhör ett urfolk, har rätt till sitt språk, sin kultur och sin religion.

Artykulo 30 – mnjejšoŝča isy pravo te peskry kultura čhyb i religia

Čhavore kaj naležynen te etnična religijna albo čhibiakre mnjejšoŝči, albo rdzena manuša len isy pravo te peskry čhyb peskry kultura i peskr religia.

Uppgift:

20. Leta upp vilka nationella minoriteter som finns i Sverige!

20. Rak save isy nacionalna mnjejšoŝči dre Švecja!

Artikel 31 – Rätt till lek, vila och fritid

Barn har rätt till lek, vila och fritid.

Artykulo 31 – Pravo te bavinel pes, odpočynko i volno ciro.

Čhavoren isy pravo te bavinel pes odpočynko i volno ciro.

Uppgift:

21. Nämn några aktiviteter när ett barn leker och har fritid!

21. Pode varekicy aktivitety kedy jek čhavoro pesbavinel, isy les volno ciro!

Artikel 42 – Rätt att känna till barnkonventionen

Varje stat ska göra barnkonventionen allmänt känd bland både vuxna och barn.

Artykulo 42 – Pravo kaj te džinel pal čhavorengry konvencja.

Každo panstvo isy te kerel čhavorengry konvencja kaj sare te džinen pal laty i dorosla i čhavore.

Uppgift:

22. Kände du till barnkonventionen innan? Om ja, när och hur?

22. Čy tu šundžian pal čhavorengry konvencja gil? So adžia to kedy i syr?

Barnkonventionen i Sverige

Sedan 1 januari 2020 gäller barnkonventionen som svensk lag. Sverige godkände konventionen redan 1990 och har sedan dess varit juridiskt bunden av konventionen och bestämmelserna i den. Genom att göra barnkonventionen till lag är tanken att den ska få ännu större effekt i praktiken, i varje barns liv.

Čhavorengry konvencja dre Švecja

Od styčnia 2020 dotyčynel čhavorengry konvencja syr Švecko pravo. Švecja pšydžindžia konvencja juš te 1990 i do cirosty isy pravnie zobovionzano te do konvencja. Kaj te kerel do konvencja pravnie isy lengry myšl kaj te javel la ješče baredyr efekto dre praktyka, i te každe čhavoreskro džipen.

Vill du veta mer om barns rättigheter?

Gå in på <https://unicef.se/barnkonventionen>

Kames te džinel butyr pal čhavorengre pravy?

Dyk pe <https://unicef.se/barnkonventionen>

6. DEMOKRATI

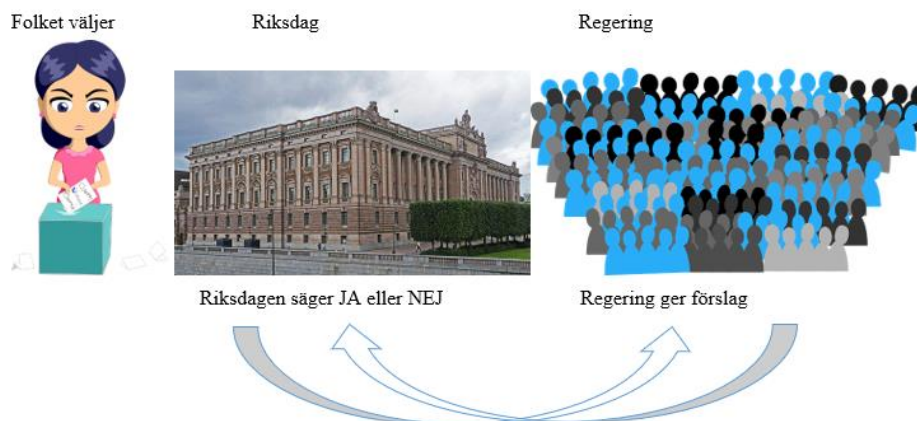
Demokrati är ett ord som kommer från grekiskan och betyder folkstyre eller folkmakt. Demokratin började i den grekiska staden Aten för ungefär 2500 år sedan. Motsatsordet till demokrati är diktatur, som betyder att en person eller bara några personer styr landet och bestämmer över alla andra.

Sverige blev en demokrati när både män och kvinnor fick rösträtt. Detta var år 1921. Sverige är en demokrati och det betyder att alla får vara med och bestämma. För att en demokrati ska fungera måste man lära sig att lyssna på andra och försöka förstå dem. I demokratin är alla människor lika värda. Ingen får diskrimineras, det vill säga behandlas sämre på grund av sin hudfärg, sitt språk, sin religion eller sitt kön. Alla har samma rättigheter, till exempel att få gå i skolan. Men alla har också skyldigheter, till exempel att betala skatt. I en demokrati får alla tycka vad de vill och yttra sig som de vill.

En stat kan ledas av en statschef: en president, en statsminister eller en premiärminister beroende på vilket demokratiskt system landet har.

- Om en statschef blivit vald av folket och inte ärvt sin makt, så kallas landet för en republik. I en republik kallas statschefen för president.
- Demokratiska länder kan också var monarkier med en kung eller drottning, men i demokratiska länder har kungen eller drottningen ingen makt utan landet leds av en regering.
- Statschefen kan också utses av ett lands riksdag, alltså folkets representanter. Vem som regerar bestäms via val.

6. DEMOKRACJA

Demokracja isy jek lav kaj javel grecjaty i značynel kaj manuša žondžinen i zor manušengry. Demokracja pes začnindžia dre jek grecko foro kaj pes kharel Aten 2500 berš daleske. Pšečivno laf te demokracja isy diktatura, kaj značynel kaj jek manuš žondžinel albo tylko varekicy manuša žondžinen dre them i jone žondžinen pe sarendy.

Švecja čhija jek demokracja kedy džuvla i murša dorestle pravo te glosovano. Dava isys dre berš 1921. Švecja čhija jek demokracja i dava značynel kaj sare moginen te žondžinel, Kaj jek demokracja te funkcjoninel to čheba te syklol kaj te šiunel pes pe javirendy manušiendy Dre demokracja isy sare manuša ruvna. Nikon na moginel te javel diskriminovano, Kaj te javen hyrja traktovana bo isy len javir vyglondo, javir čhib, javir religia albo pleč. Saren isy do sama pravyy, adžia syr te džal te škola. Ale i saren isy teš obovionski, te priskirel skato. Dre demokracja saren isy pravo te phenel so kamel i te vyražinel peskre poglondy.

Jek them moginel te javel provadžono pšez polityko themeskro albo prezidento, jek statsministro jek premiero zaležy savo demokratyčno systemo dre do them isy.

- So jek polityko themeskro čhija vkedyno pšez manušendy a na pšelia vladza to pes kharel do them republika. Dre republika kharel pes polityko themeskro prezidento.
- Demokracjna thema teš moginel te javel monarkia odoj isy krulo albo krulevna, ale te demokracina thema to krulos ani krulevna nani žadno pravo te žondžinel tilko te do them žondžinel jek žondo.
- Polityko themeskro tes moginel te javel vkendyno themeskre žondosty, manušengro reprezentanto. Dova kon žondžinel isy vykendyno kedy isy vybory.

Demokrati betyder att:

alla får vara med och bestämma

alla människor är lika mycket värda

alla har samma rättigheter

Demokracja značynel:

Sare moginen te žondžinel

Sare manušen isy do samo vartošč

saren isy do sama pravyy

Diktatur betyder att:

en eller några få bestämmer över alla

man får inte säga eller uttrycka vad man vill

den som inte gör så som ledaren vill blir straffad

Dyktatura značynel:

jek albo varekicy žondžinen sarenca

na mogines te phenel dova so kames albo te vyražinel pes

dova kon nakerel dova so čheba to čhel karano

Uppgift:

1. Vilket är det vanligaste sättet att styra i världens länder?

1. Savo isy najčenstedyr sposobo kaj te žondžinel pe sveto?

Uppgift:

2. Vad betyder ordet demokrati för dig?

2. So značynel tuke laf demokracja?

Uppgift:

3. Vilka faktorer kännetecknar en demokrati?

3. Save isy harakterystyčna žečy dre jek demokracja?

Uppgift:

4. Vad är en diktatur?

4. So isy jek diktatura?

Uppgift:

5. Vilka faktorer kännetecknar diktaturer?

5. Save isy harekterystyčna žečy dre jek diktatura?

Uppgift:

6. Dra streck till de länder som är demokratier och de länder som är diktaturer.

6. Tyrde jek linja te do thema kaj isy demokrattyčna i te do thema kaj isy diktatura.

Tyskland

Italien

Vitryssland

Polen

Demokrati

Thailand

Kuba

Diktatur

Irak

Frankrike

Iran

Afghanistan

Spanien

Kanada

Uppgift:

7. Hur vet man att Sverige är ett demokratiskt land?

7. Syr džinel pes kaj Švecja isy jek demokrattyčno them?

7. VEM BESTÄMMER I SVERIGE?

Vart fjärde år är det val till Sveriges riksdag. Representanter från olika politiska partier sitter i riksdagen. Alla svenska medborgare som har fyllt 18 år kan rösta i riksdagsvalet vart fjärde år. Då röstar befolkningen fram de 349 män och kvinnor som ska vara med och besluta om hur vi ska ha det i Sverige.

Sveriges riksdag

Riksdagens tre huvuduppgifter:

- * Besluta om lagar
- * Besluta om statens budget
- * Kontrollera regeringen

Det politiska parti som får flest röster i valet får bilda regering. Ett parti måste få mer än fyra procent av alla röster för att få sitta i riksdagen. Det är regeringen som ser till att det som riksdagen beslutar verkligen blir gjort. Regeringen leds av statsministern. De som sitter i regeringen kallas statsråd eller ministrar. De ansvarar för olika områden, skolministern ansvarar för skolan, finansministern tar hand om ekonomin och så vidare.

I regeringsformen står hur Sverige ska styras.

Där står om rösträtt för män och kvinnor och om rösträttsåldern.

- Där står att regeringen ska ha riksdagens förtroende.
- Där står hur riksdagen ska vara uppbyggd, hur valen ska gå till och vilka uppgifter riksdagen och regeringen har.
- Där står om alla rättigheter och friheter som medborgarna har.
- Där står om statschefens uppgifter.

7. KON ŽONDŽINEL DRE ŠVECJA

So štarto berš isy dre Švecko parlamento. Reprezentanty ružne polityčne partiendy jone isy beštle te parlamento. Sare švecka obyvateli kaj skončindle 18 berš moginen te glošinel te riksdags wybory so štarto berš. To ftedy manuša vykeden do 349 muršen i džuvlen kaj jone len decyzja syr isy te javej te Švecja.

Parlamentoskre tryn naj baredyr zadani:

- * Decyzia pal pravo
- * Decyzia pal panstvoskre love
- * Te kontrolinel parlamento

Do polityčna parti kaj doresen but glosy dre wybory moginen jone te ščuvel parlamento. Jek partia mušinel te doresel butedyr niš štar procenty glosy kaj te moginel te javel dre parlamento. Dava isy parlamento kaj lel decyzia so isy riksdag te kerel. Parlamento ligirel stadsministro. Dole kaj isy beštle dre parlamento to pes kharen ministry. Jone isy odpoviedžalna pal ružna žečy, školakro ministro odphenel pal škola, finansovo ministro pal ekonomia i adžia duredyr.

Dre parlamentoskry forma isy syr pes te žondžinel dre Švecja.

- Odoj pisinel kaj parlamentos isy te javel riksdagoskro zaufanio
- Odoj isy pisano syr riksdag isy te javel zbudovano, syr te javel kerde wybory i save obovionski isy te riksdag i te parlamento.
- Odoj pisinel pal sare pravy i volnošči kaj te obyvately isy.
- Odoj pisinel savo obovionsko isy te chefo themeskro.

Regeringens uppgifter

Lägger fram lagförslag till riksdagen

Verkställer riksdagsbesluten

Förfogar över de medel som riksdagen anslår i budgeten för olika ändamål

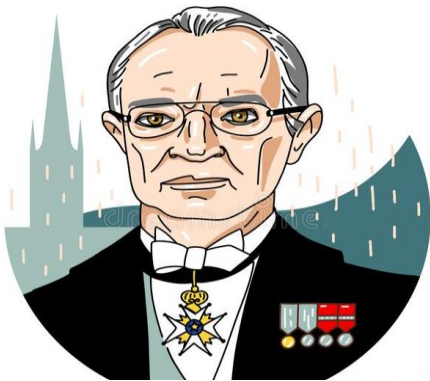
Företräder Sverige i EU och träffar avtal med andra stater

Styr den statliga verksamheten

Alla beslut fattas kollektivt, s.k. "ministerstyre" är förbjudet enligt RF

En monarki där statschefen har begränsad makt kallas för konstitutionell monarki. Sverige är en sådan monarki. Monarken öppnar det årliga riksmötet.

Jek monarho kaj isy chefo themesty les nani but moc to pes kharel konstitutionel monarki. Švecja isy jek dasavi monarhia. Monarko odphiravel so berš themeskro spotkanio.

Uppgift:

1. Vad heter Sveriges statsminister?

1. Syr pes kharel Švecko statsminister?

Uppgift:

2. Vad heter Sveriges nuvarande kung?

2. Syr pes kharel Švecko krulo kaj isy kana?

Uppgift:

3. Vem ska bli Sveriges nästa tronföljare?

3. Kon isy te čhel nastempno krulo albo krulevna?

Uppgift:

4. Vem öppnar det årliga riksmötet?

4. Kon odpiravel so beršitko parlamento?

Uppgift:

5. Stryk under rätt antal riksdagsledamot som finns i Sverige!

5. Podkrešlin savi isy lachi odpovieč kici isy dre Švecja manuša te parlamento?

341

348

401

349

351

350

Uppgift:

6. Skriv hur Sverige styrs!

6. Načhin syr dre Švecja žondžinen!

Uppgift:

7. Skriv vad du skulle göra om du var statsminister eller president under en vecka. Du förklarar vad du vill ändra på och varför. Du tar fram bra fakta och argument för din sak. Du förklarar dina beslut i dessa frågor.

7. Načhin so by tu kerdžan tejaves statsminister albo prezidento pe jek kurko. Tu vytlumačyn so kamdžianby te sparuvet i soske. De lačo podklado i argumento pe tyro poglondo. Tu vyjašnines tyry decyzja te da pytani.

8. LAGAR OCH REGLER

För att vi människor ska kunna leva tillsammans måste vi ha regler för hur vi ska uppföra oss mot varandra. Det finns också regler som gäller för alla i vårt samhälle, det är våra lagar. I dessa lagar står vad som är tillåtet och vad som är förbjudet. Där står vilka rättigheter vi alla har. Men också vilka skyldigheter vi har mot varandra. Det är riksdagen som stiftar nya lagar (bestämmer att en ny lag ska börja gälla).

8. PRAVY I ZASADY

Kaj jame manuša te moginas te džidžiol khetanes to mušinen jamen te javen reguly syr sam te javel. Teš isy jamen reguly kaj dotyčynen saren dre společenstvo dova isy jamare pravy. Dre do pravy isy pisano so isy dozvolono a so isy zabroniono. Odoi pisynel save pravy isy te sare. Ale I teš save obovionski isy jamen. Dava isy riksdagen kaj pisynel neve pravy (decydynen kedy nevo pravo isy te javel stosovano)

I Sverige har vi fyra grundlagar, dessa är extra viktiga.

Te Švecj isy štar konstitucj, jone isy bardzo važna.

Sveriges grundlagar

- Regeringsformen – hur Sverige styrs
- Successionsordningen – Vem ska ärva kronan?
- Tryckfrihetsförordningen – rätt att skriva nästan vad som helst i tidningar
- Yttrandefrihetsgrundlagen – om rätten att säga nästan vad som helst

Ska man ändra en grundlag så krävs att riksdagen säger ja till det två gånger med val emellan.

Uppgift:

1. Varför har vi lagar och regler?

1. Soske isy jamen pravy i zasady?

Uppgift:

2. Hur skulle det vara i ett samhälle utan lagar och regler?

2. Syr by javiaby dre jek společenstvo tenajaven pravy i zasady?

Uppgift:

3. Det finns lagar som är regler som alla måste följa. Det finns också regler i till exempel en familj som inte är lagar, de kallas för oskrivna regler. Kan du ge ett exempel på en oskriven regel?

3. Isy pravý kaj len isy zasady I sare mušinen len te stosynel. Teš isy pravý napšyklad dre jek familja kaj nani len pravo, dova pes kharel na opisano pravo. Mogines tu tedel jek pšyklado pe dasavo na opisano pravo?

Uppgift:

4. Placera i rätt kolumn!

4. Načhn pe lačho šteto!

Inta tala illa om andra. Inte misshandla folk.

Narakir hyria pal javirendy. Namar manušen.

Under 18 år får man inte köpa sprit.

Ponižej 18 berš na mogines te kinel brainta.

Följ trafikregler. Komma i tid. Alla måste städa/diska efter sig.

Te stosynel pšepisy. Te javel pe ciro. Sare mušinen te spšontynel/morel pal pesty.

Uppgift:

Skrivna regler

Oskrivna regler

Načhindle reguly

Na načhindle reguly

Uppgift:

5. Vad menas med grundlagen?

5. So značynel konstutcja?

ALLEMANSRÄTTEN

Allemansrätten betyder att vi får röra oss fritt i skog och mark. Allemansrätten är något nästan unikt för Sverige, den finns inte i de flesta länder. Men det är viktigt att var och en tar hand om och är rädda om vår miljö.

SARENGRO PRAVO

Sarengro pravo značnyel kaj sare jame moginas te pirel dre veša i pe phuvia.

Sarengro pravo isy unikalno dre Švecja, adžia nani dre but thema. Ale dava isy važno kaj sare te len odgoviedžialnošč pal jamaro šrodovisko.

Genom allemansrätten

Får du:

gå fritt på annans mark som inte är dit
plocka blommor som inte är fridlysta
tälta en natt utan att fråga markägaren

Får du inte

gå över tomt eller nysådd åker
plocka fridlysta blommor
bryta kvistar och grenar

Te sarengro pravo

Tu mogines

tu mogines te pirel pe javrengry phuv
kaj nani tyry
te skedel kviatki kaj nani zagrožona
te račkirel jek rat pe phuv bez pozvolenio

Tu namogines

te džial dre ogrado albo pe nevy
zasadzono čar
te skedel kviatki kaj isy zagrožona
te phagrel kašta

Uppgift:

6. Skriv ovanför vad mer du får och inte får göra enligt allemansrätten! Sök på Internet!

6. Napisyn pe berga so tu mogines te kerel a so tu namogines te kerel vedlug sarengro pravo! Dyk pe Interneto!

9. MASSMEDIA

Med massmedia menas när information når många människor samtidigt. De vanligaste exempel är tv, radio, tidningar, internet, film och reklamblad. I Sverige stiftades Tryckfrihetslagen och Yttrandefrihetslagen år 1766. Sverige fick därmed världens första lag som skyddar pressfriheten.

Genom medierna får människor komma till tals, men de får också information om vad som händer i Sverige och ute i världen.

Massmedierna, som kallas ”den tredje statsmakten”, granskar och kritiserar vad som sker ute i regionerna och kommunerna och vad regeringen och riksdagen gör.

Idag är sociala medier en av de största påverkande krafterna i våra liv, såsom TikTok, Snapchat, Facebook-Meta, Youtube, Instagram med flera.

Osanna nyheter kan ibland kallas för fake news, eller vara propaganda från någon som vill påverka oss att tycka något. Propagandans syfte är att påverka oss i stället för att bara informera. Det finns nyheter som är osanna eller bara berättar en sida av en historia. Det är därför viktigt att vara försiktig med massmedias nyheter. I skolan får du lära dig att faktagranska och att söka källan till nyheten, är den sann eller falsk?

9. MASMEDIA

Pšes masmedia doresen manuša but informacija pe jekfar. Naj butyr isy dova tv, radio, gazeta, interneto, filmo i reklamy. Dre Švecja čhija pšylino pšepiso kaj volno isy te pisinel i te vyphenel pes syr tu kames te berš 1766. Švecja isys pieršo pe sveto do pravosa kaj te hroninel volnošč gazetakro.

Pšez media manuša moginen pes te vyphenel, ale i teš doresen informacija so pes kerel dre Švecja I pe sveto.

Masmedia, kaj kharel pes”do tryto vladza themeskry”, del opinia i Kritika so pes kerel te regiony i komuny i so žondo i riksdago kerel.

Dadyves isy sociala medier jek najbaredyr kaj pe jamedny kerel vraženio i pe jamaro džipen, adžia syr TIKTOK, Snapchat, Facebook- Meta, Youtube, Instagram i adža duredyr.

Hohane vjadomošči kharen pes fake news albo propaganda dova isy so varikon kamel kaj jame te pačias te dova kaj jof kamel. Propaganda lakro zadanio isy kaj te moginen jamenge sarengte tedel informacija. Isy vjadomošči kaj nani čačune albo ophenen jek rig do historiaty. Paldava isy dava važno kaj te uvažynel masmediakre vjadomoščenca. Dre škola tu syklos kaj te ščačakires i te rodes so isy čačo a so isy hohane vjadomošči.

Uppgift:

1. Vilka är massmediernas uppgifter? Vilken uppgift tycker du är särskilt viktig? Varför?

1. Savo isy masmediakro zadanio? Save zadani tu myšlines isy bardzo važna? Soske?

Uppgift:

2. Hur tror du skillnaden är i hur vi använder medierna idag mot för några år sedan?

2. Syr tu mišlines savi isy ružnica syr jame užyvinas media dadyves a syr isys varekicy berš daleske?

Uppgift:

3. Vad är skillnaden på fakta och åsikter?

3. Savi isy ružnica pe fakty a pe opinia?

Uppgift:

4. Vilka lagar stiftades 1766?

4. Save pravy čhine začhude te 1766?

Uppgift:

5. Kan man lita på massmedia? Vad tycker du?

5. Čy možna te ginel pe massmedia? So tu mišlines?

Uppgift:

6. Kan man lita på sociala medier helt och hållet? Varför ja eller nej? Motivera ditt svar.

6. Čy možna te pačel saro pe sociala media? Soske adžia čy na? odphen pe da pytanio.
